

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПУЛЬ Світлана Ігорівна

УДК 347.92

ЗМІНА ПОЗОВУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права та процесу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, професор
Кройтор Володимир Андрійович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
професор кафедри цивільного права та
процесу.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ГУСАРОВ Костянтин Володимирович,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, завідувач
кафедри цивільного процесу;
кандидат юридичних наук, професор;
БІЛОУСОВ Юрій Валерійович,
Хмельницький університет управління і
права, професор кафедри цивільного права
і процесу.

Захист відбудеться 5 жовтня 2018 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 4 вересня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є. Ю. Подорожній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена визначенням шляхів забезпечення ефективності захисту судом у порядку цивільного судочинства прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

На ефективність механізму правосуддя, від якого залежить ступінь захищеності суб'єктивних прав, впливає характер використовуваних процесуальних процедур, в тому числі диспозитивних за своєю природою. Сучасною наукою пропонуються різні засоби, що сприяють оптимізації судочинства. Серед таких і розпорядчі дії сторін - передбачені законом специфічні процесуальні дії, що впливають на розвиток цивільних процесуальних правовідносин, право здійснення яких належить сторонам в силу матеріальної та юридичної заінтересованості у результаті спору. Процесуальна можливість заінтересованої особи змінити позов, обравши більш ефективні способи та підстави захисту прав та інтересів, є одним з важливих засобів досягнення мети цивільного судочинства.

Сучасним реформуванням цивільного судочинства продовжено реалізацію напряму з розширення диспозитивних засад, разом з тим, норми, які регулюють порядок зміни позову, не зазнали оптимальних змін. Судова практика свідчить про різне застосування процесуальних норм, які встановлюють право позивача змінити елементи позову, та їх недосконалість, що обумовлено різним баченням сутності предмета і підстав позову. Суди в цілому дотримуються позиції щодо трьохелементної структури позову. Позивачем подаються заяви про уточнення чи доповнення позовних вимог, що не передбачено чинним законодавством, під чим мають на увазі зміну предмета чи підстав позову або об'єднання в одному провадженні декількох позовних вимог. Суди відмовляють у задоволенні заяв про зміну позову, змістом якого є зміна предмета і підстав одночасно, утім у більшості проаналізованих справ, у яких позов змінено, модифікації, по суті, зазнають обидва елементи, що судами не враховуються. На неефективність відповідних процесуальних засобів впливає відсутність єдиного критерію для допустимості зміни елементів позову. Викладене обумовлює необхідність перегляду зазначених положень процесуального законодавства.

Актуальність дисертаційного дослідження також обумовлена стрімкими інтеграційними процесами щодо потреби адаптації національного законодавства до законодавства країн ЄС.

У цивільній процесуальній науці окремі питання сутності позову, його зміни та окремих його елементів розглядалися С. С. Бичковою, Ю. В. Білоусовим, М. А. Вікут, В. М. Гордоном, М. А. Гурвичем, К. В. Гусаровим, П. А. Ієвлевим, О. В. Ісаєнковою, П. Ф. Єлісейкіним, В. В. Комаровим, В. А. Кройтором, Р. Я. Лемик, Р. К. Мухамедшиним, Г. Л. Осокіною, І. А. Приходько, І. М. П'ятилетовим, С. В. Сенік, О. С. Снідевичем, Т. В. Степаненко, С. Я. Фурсою, О. О. Штефан, О. В. Шутенко. Проте цими авторами досліджені не всі питання, які заслуговують на увагу, деякі з них розкриті недостатньо повно, інші є спірними. Незважаючи на безперечну науково-теоретичну цінність наукових висновків зазначених дослідників, потреби сучасної теорії та практики у сфері зміни позову в цивільному судочинстві не повною мірою вирішені, що вимагає пошуку шляхів удосконалення процесуального законодавства, у тому числі розширення процесуальних можливостей позивача зі зміни позову.

Відповідні обставини свідчать про актуальність вирішення зазначених завдань та обумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до пп. 2.2 та 2.3 Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, та пп. 2.1, 2.2 та 2.5 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016–2019 років, схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23 лютого 2016 р. (протокол № 2).

Мета і задачі дослідження. *Метою дослідження є обґрунтування теоретичних положень та розробка відповідних рекомендацій з удосконалення правового регулювання процесуальних правовідносин зі зміни позову в цивільному судочинстві.*

Для досягнення зазначеної мети необхідно було вирішити такі задачі:

- визначити стан розвитку законодавства та теоретичних досліджень інституту позову та його зміни в цивільному судочинстві;
- виокремити елементи позову та схарактеризувати зміст відповідних понять;
- визначити форми зміни позову в цивільному судочинстві;
- встановити вплив зміни сторони спору на тотожність позову та зміну позову в цілому;

- визначити критерій допустимості зміни позову та одночасної зміни всіх його елементів;
- сформулювати пропозиції щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства у сфері правового регулювання його зміни позову в цивільному судочинстві.

Об'єктом дослідження є цивільно-процесуальні відносини, які виникають у зв'язку зі зміною позову в цивільному судочинстві.

Предметом дослідження є зміна позову в цивільному судочинстві.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених мети та задач, підґрунтям методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Зокрема, за допомогою діалектичного методу простежено взаємодію інституту позову та його зміни (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1, 3.2). Історико-правовий метод було застосовано для визначення стану наукових досліджень інституту позову та його зміни, а також розвитку цивільного процесуального законодавства у цій сфері (підрозділи 1.1, 2.1). Порівняльно-правовий метод застосовувався для зіставлення близьких за змістом правових понять, пов'язаних зі зміною позову, у зарубіжному законодавстві, а також з метою аналізу досвіду в регулюванні відповідних правовідносин задля доцільності їх імплементації у чинне законодавство України (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1, 3.3).

Метод індукції використовувався для аналізу судової практики з питань зміни, уточнення та доповнення позову (підрозділи 3.1, 3.2). За допомогою методу дедукції проаналізовано загальні положення щодо зміни позову з подальшим визначенням форм такої зміни (підрозділи 3.1, 3.2).

Застосування формально-логічного методу дозволило дослідити становлення та розвиток інституту позову та його зміни в цивільному процесуальному законодавстві України, слугувало засобом аргументації наукових висновків та використовувалося при формулюванні пропозицій щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1, 3.2). Системно-структурний метод використано для встановлення юридичних підстав зміни позову, визначення елементів позову (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2).

Науково-теоретичне підґрунтя для виконання дисертації склали праці фахівців у галузі цивільного процесуального права, загальної теорії держави і права, інших галузевих правових наук, у тому числі зарубіжних дослідників. Положення та висновки дисертації ґрунтуються на положеннях Конституції України, нормативно-

правових актів, які регламентують порядок зміни позову у цивільному судочинстві. Інформаційною та емпіричною базою дослідження є узагальнення судової практики, довідкові видання, судові рішення з окремих цивільних справ.

Наукова новизна одержаних результатів. У межах комплексного дослідження було здійсненою системний теоретико-практичний аналіз сучасних проблем зміни позову в цивільному судочинстві. У праці обґрунтовано низку положень, узагальнень та висновків, які відповідають критеріям новизни, основними з яких є наступні.

вперше:

- здійснено класифікацію форм зміни позову із застосуванням критерію зміни його змісту, що здійснюється шляхом якісної та кількісної зміни його елементів: заміна через заміну способу захисту або обставин, якими обґрунтовується пред'явлена вимога; уточнення – виключення окремих способів захисту чи обставин або кількісна зміна в рамках одного способу захисту через зменшення чи збільшення об'єкта спору; доповнення предмета і (або) підстави позову шляхом доповнення одного чи декількох способів захисту права, і (або) обставин;

- визначено поняття ідентичності позову, що означає фактичну незмінність позову (п. 2 ч. 1 ст. 186 та п. 3 ч. 1 ст. 255 ЦПК України). Встановлено співвідношення понять тотожності та ідентичності позову. Тотожність як більш широке поняття визначається незмінністю в процесі предмета спору (при допустимості зміни окремих елементів позову), що має важливе науково-практичне значення, зважаючи на те, що модифікація позовної вимоги може стати приводом для зловживання позивачем своїм процесуальним правом при повторному пред'явленні позову;

- визначено, що положення ч. 2 ст. 5 ЦПК України щодо надання суду права визначити ефективний спосіб захисту, є дискреційним повноваженням, яке спрямовано на забезпечення принципу верховенства права та не є виходом суду за межі позовних вимог, зважаючи на дотримання тотожності позову. Суд у такому випадку не наділений правом на зміну позову та впливу на зміст позовної вимоги (предмету позову). Зважаючи на вимоги дотримання цивільної процесуальної форми та право суду визначити ефективний спосіб захисту права, суд задовольняє позовну вимогу частково, про що зазначає у рішенні.

дістали подальшого розвитку:

– положення про допустимість одночасної зміни предмета і підстав позову. Доведено, що заміна, доповнення або уточнення предмета позову обумовлюється зміною його підстав, форма якої залежить від характеру відповідних обставин. Відповідним критерієм одночасної зміни обох елементів позову є збереження ним тотожності, яка визначається незмінністю предмета спору: суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу, процесуальним засобом захисту якого є відповідний позов;

– вчення про позов та його елементи. Підтримано концепцію процесуального визначення поняття та змісту позову, який має два елементи: предмет та підстави. Предметом позову є процесуально-правова вимога особи до суду про застосування допустимих законом або договором способів захисту права. Підставою позову є обставини, з якими законодавство пов'язує виникнення, зміну або припинення спірних прав або інтересів, а також обставини приводу до позову;

– положення про визначення допустимості зміни позову у формі заміни його елементів: способи захисту, які є предметом позову, встановлені законом чи договором або йому не суперечать, та обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин, що складають підставу позову, повинні бути встановлені альтернативно;

– положення про неможливість віднесення суб'єктів спору (сторін процесу) до елементів позову. Вони тільки індивідуалізують конкретне правовідношення. Зміна осіб на боці сторони не впливає на зміну підстав позову. Через зміну активної чи пасивної легітимації спір з новим суб'єктом не є тотожним попередньому.

удосконалено:

– поняття позову. Позов – це процесуальний засіб, сутністю якого є вимога заінтересованої особи до суду (спосіб захисту) про захист свого або чужого права або охоронюваного законом інтересу у спосіб, установлений законом чи договором, або в інший ефективний спосіб, який не суперечить законодавству, з підстав, визначених обставинами справи та вимогами закону;

– положення щодо визначення сутності збільшення чи зменшення розміру позовних вимог. Ця зміна є зміною в рамках первісно заявленого способу судового захисту, тобто уточненням предмета позову, яке не впливає в цілому на зміст позовної вимоги. Уточнення предмета позову, змістом якого є збільшення чи зменшення розміру позовних вимог, завжди поєднується із відповідним уточненням підстав позову;

– положення щодо визначення співвідношення зміни позову з відмовою від позову та визначено, що відповідні процесуальні дії позивача мають різну мету та процесуальні наслідки. Метою зміни позову є реалізація права на подальший захист порушеного суб'єктивного права або інтересу та продовження цивільного судочинства. Метою відмови від позову є реалізація права на відмову від судового захисту відповідного права чи інтересу та припинення процесу в порядку, передбаченому законом;

– положення щодо визначення правової долі первісних елементів позову: позивач може повернутися до первісної вимоги в рамках строку, наданого законом для вчинення відповідної процесуальної дії або пред'явити окремий позов щодо невіршеної судом частини вимог у випадку з уточненням предмета позову, змістом якого є зменшення розміру позовних вимог або зменшення кількості способів захисту права.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що вони використовуються та можуть бути використані в:

– науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових досліджень у галузі цивільного процесуального права у сфері зміни позову;

– законотворчій діяльності – у процесі вдосконалення цивільного процесуального законодавства України, що визначає правові підстави та порядок заміни, уточнення та доповнення позову;

– правозастосовній діяльності – діяльності судових органів та практикуючих юристів при розгляді й вирішенні питань щодо зміни позову в цивільному судочинстві, а також під час підготовки науково-практичних коментарів до Цивільного процесуального кодексу України;

– навчально-методичній роботі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільний процес» і відповідних спецкурсів; при підготовці підручників і навчальних посібників, а також навчально-методичних матеріалів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідались на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу (Харків, 2012); Проблеми цивільного права та процесу (Харків, 2013); Проблеми цивільного права та процесу (Харків, 2015); Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права (Одеса, 2018).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження відображено у шести статтях, п'ять з яких

опубліковано в наукових фахових виданнях України, одна – у науковому фаховому виданні Республіки Молдова, а також у чотирьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура роботи. Складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків до кожного розділу і загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 215 сторінок, з них основного тексту – 177 сторінок. Список використаних джерел налічує 199 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, задачі, методи, об'єкт і предмет дослідження, його методологічну, теоретичну та емпіричну базу, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, сформульовано основні теоретичні положення, що обумовлюють наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів дослідження.

Розділ 1 «Загальні теоретичні та методологічні засади дослідження позову та права на зміну позову в цивільному судочинстві» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Методологічні засади дослідження сутності позову та його змісту»* міститься цілісна експлікація засобів та способів наукового пізнання, які використовувались у ході дисертаційного дослідження. Визначено за допомогою відповідного наукового апарату сутність і методологічні засади при дослідженні проблем зміни позову в цивільному судочинстві. В роботі наголошується, що юридичні категорії позову, його елементів, а також реалізація права на зміну позову можуть бути досліджені завдяки різним прийомам і способам.

Загальні світоглядно-правові тенденції вимагають конкретизації їх у теоретичних дослідженнях та аналізу їх практичної реалізації. Розвиток ліберальних тенденцій у правовому регулюванні конкретизується в посиленні ролі диспозитивних засад у цивільному та цивільному процесуальному праві. Реформа цивільного судочинства як системна частина національної судової реформи проходить шляхи цих змін.

В роботі зазначається, що чинне цивільне процесуальне законодавство України врегулювало відповідні цивільні процесуальні правовідносини диспозитивним способом, зокрема, надавши свободу матеріально заінтересованій особі у вирішенні цивільного спору самостійно визначати спосіб захисту права, можливість змінювати предмет або підставу позову, визначати розмір позовних вимог тощо. Наголошується, що нині зміцнюється основні засади побудови

правового регулювання галузі цивільного процесуального права, особливо в частині, що стосується його принципів, серед яких особлива роль належить принципу диспозитивності.

Розглядаючи проблему вибору ефективного способу захисту цивільних прав та інтересів, в роботі приділено увагу новелі, що передбачена в ч. 2 ст. 5 ЦПК України 2017 року. На підставі здійсненого аналізу з'ясовано, що положення ч. 2 ст. 5 ЦПК України щодо надання суду права визначити ефективний спосіб захисту, є дискреційним повноваженням, яке спрямовано на забезпечення принципу верховенства права та не є виходом суду за межі позовних вимог, зважаючи на дотримання тотожності позову. Суд у такому випадку не наділений правом на зміну позову та впливу на зміст позовної вимоги (предмету позову). Зважаючи на вимоги дотримання цивільної процесуальної форми та право суду визначити ефективний спосіб захисту права, суд задовольняє позовну вимогу частково, про що зазначає у рішенні.

В роботі стверджується, що право на зміну позову у цивільному судочинстві є важливим засобом забезпечення юридичної свободи учасників цивільних і цивільних процесуальних правовідносин, виконання завдань цивільного судочинства. Загальнотеоретичними засадами дослідження зміни позову є встановлення допустимості та меж такої зміни через зміну його предмета, підстав, або в інший спосіб. У зв'язку з цим необхідно визначити, насамперед, зміст понять окремих елементів позову, теоретичні погляди на які залежать від визначення змісту поняття позову.

Досліджуючи сутність поняття позову та його змісту зазначено, що при дослідженні теорії сутності та поняття позову вибір концепції є визначальним, оскільки від їх розуміння залежить склад його елементів. Наведено аргументи проти існування поняття позову в матеріально-правовому розумінні. Незважаючи на матеріально-правові витоки позовної вимоги, слід враховувати ту обставину, що позов – це процесуальне явище. Його порядок пред'явлення та процесуальна форма закріплені цивільним процесуальним законодавством, він має роль юридичного факту для цивільних процесуальних правовідносин, не впливаючи при цьому на матеріальні. Своїх ознак позов набуває через пред'явлення до суду шляхом безпосереднього подання позовної заяви, яка є його процесуальною формою.

Автором підтримано концепцію процесуального поняття позову, оскільки вона відповідає його сутності та функціям у механізмі цивільного судочинства. Позов є виключно інститутом процесуального права, а подання позову – процесуальною дією.

В роботі визначено, що позов – це процесуальний засіб, змістом якого є вимога заінтересованої особи до суду (спосіб захисту), про захист свого або чужого права або охоронюваного законом інтересу у спосіб, установлений законом або договором, або в інший ефективний спосіб, який не суперечить законодавству, з підстав, визначених обставинами справи та вимогами закону. Визначення поняття позову має значення для подальшого встановлення кількості його елементів, їх змісту, від чого залежить дотримання законодавства при зміні позову, досягнення завдань цивільного судочинства.

У підрозділі 1.2 «Вчення про елементи позову та допустимість їх зміни» зазначається, що важливим методологічним аспектом визначення змісту та понять елементів позову в рамках цього дослідження є те, що розуміння їх сутності впливає на визначення допустимості їх зміни та дотримання правила про внутрішню тотожність позову, який підлягає трансформації.

Питання про елементи позову є одним з найбільш дискусійних у науці цивільного процесуального права. Вчені дискутують як про кількісний склад, так і про якісне визначення елементів позову. Виокремлення різних елементів структури позову науковцями залежить від того, прибічниками якої концепції позову вони є. Безспірною в теорії цивільного процесуального права визнається наявність двох елементів позову – предмета і підстав, але до цього часу ведуться дискусії з приводу того, що розуміти під кожним з цих елементів. Так, визначення предмета позову як матеріально-правової вимоги позивача до відповідача зумовлено тим, що це бачення було започатковане прихильниками концепції позову як єдиного поняття, в якому вони розрізняли предмет, підставу, та зміст позову, який, на їх думку, відбивав процесуальну сторону позову та визначав дію суду, спрямовану на захист права.

Доведено, що з урахуванням того, що матеріально-правова складова позову має значення винятково для кваліфікації правовідношення, визначення юрисдикції та підсудності, визначення підстав позову, зроблено висновок, що позов має двохелементну структуру, яка включає предмет і підставу.

Предметом позову є правова вимога, спрямована на захист права чи інтересу, які порушуються або не визнаються відповідачем, – спосіб захисту. Предмет може бути складним, якщо законодавством допускається застосування одночасно декількох способів захисту суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу.

Підставою позову є обставини, які наводить позивач на обґрунтування своєї вимоги. У дисертації підтримано та розвинено

теорію фактичної індивідуалізації позову, відповідно до якої підставу позову складають обставини, а не юридичні факти та норми права, що регулюють спірні правовідносини. Наведено аргументи на користь заперечення існування юридичної підстави позову. Через зміну юридичної кваліфікації підстава позову ще не втрачає своєї тотожності, оскільки юридичну кваліфікацію встановлених відносин здійснює суд.

У цивільному процесі суб'єктивне право або охоронюваний законом інтерес є предметом спору, позов – засобом його захисту, в якому предмет – це конкретний спосіб (способи) захисту, а підстава – обставини, якими обґрунтовується необхідність захисту права чи інтересу. Зміст позову складає спосіб захисту права та підстави його застосування. Законодавець також вживає термін «зміст позовних вимог», маючи на увазі спосіб судового захисту, тобто предмет позову (п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України). Відповідні поняття не можна плутати з помилково виокремленим у доктрині третім елементом позову: змістом позову.

Розділ 2 «Форми та порядок зміни позову в цивільному судочинстві» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Форми зміни позову в цивільному судочинстві» доведено існування наступних форм зміни позову: заміна, доповнення та уточнення предмета і підстав позову. Критеріями класифікації форм зміни позову є ті, що стосуються змісту вимоги – кількісний та якісний критерій, та процесуальної форми пред'явленої вимоги – виправлення позовної заяви. При виправленні позовної заяви спосіб захисту та підстава позову залишаються незмінними.

Доведено, що заміна предмета чи підстав позову здійснюється, якщо спосіб захисту права або обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення відповідних правовідносин, визначені альтернативно та за характером є взаємовиключними. Збільшення чи зменшення розміру позовних вимог є зміною в рамках первісно заявленого способу судового захисту, тобто уточненням предмета позову, яке суттєво не впливає на зміст позовної вимоги. З урахуванням отриманих висновків слід визнати недоцільним використання на законодавчому рівні терміна «збільшення чи зменшення розміру позовних вимог» та віднести відповідну зміну до зміни предмета у формі уточнення.

Зроблено висновок, що необхідно відмежовувати доповнення позову від об'єднання декількох вимог, пов'язаних між собою підставою виникнення або поданими доказами. У рамках одного процесу позивач може одночасно розглянути дві або декілька вимог,

пов'язаних одним предметом спору та пов'язаних між собою підставами виникнення. Кожна з таких вимог може бути пред'явлена самостійно. Цю форму зміни позову слід визнати доповненням позову, оскільки захищається одне суб'єктивне право декількома способами, що допускається чи приписується матеріальним законодавством.

Зміна предмета чи (та) підстав позову, хоча і не є новим позовом, утім трансформує вимогу позивача, що змушує відповідача готувати відзив на змінений позов, надавати нові чи додаткові докази, уточнювати юридичну кваліфікацію спірного правовідношення, суду – здійснювати додаткові дії у підготовчому засіданні. У зв'язку з цим заяву про зміну позову слід віднести до заяв по суті справи, оскільки здійснюється кількісна та якісна зміна позову, що впливає на зміст позовної вимоги, викладення обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують зазначені позивачем обставини.

Зміна позову можлива в широкому та у вузькому розумінні. Враховуючи зміну суб'єктного складу спору, зокрема, при заміні сторони її правонаступником, заміні неналежного відповідача, вступі чи залученні співучасника, у тому числі при появі співучасті в результаті правонаступництва, можна говорити про зміну позову в широкому сенсі. Зміна предмета і (чи) підстав позову є зміною у вузькому сенсі.

У підрозділі 2.2 «Порядок і правові наслідки зміни позову в цивільному судочинстві» проаналізовано діючий процесуально-правовий порядок здійснення позивачем процесуальних дій, спрямованих на зміну позову, та відзначається, що діючим законодавством не передбачено здійснення судом перевірки мотивів чи причин зміни позову.

У зв'язку з тим, що в юридичній літературі та судовій практиці немає єдності думок щодо юридичних наслідків зміни елементів позову, значна увага в роботі приділена саме цій проблемі. Правові наслідки зміни позову мають важливе теоретичне й практичне значення та пов'язані із забезпеченням принципу недопустимості зловживання процесуальним правом, дотриманням зовнішньої тотожності позову, недопустимістю повторного вирішення спору судом. При визначенні зовнішньої тотожності позову необхідно враховувати його ідентичність, змістом якої є незмінність елементів позову та суб'єктів відповідного спору, утім, до підстав вчинення судом процесуальних дій унаслідок пред'явлення тотожного або ідентичного позову необхідно відносити тотожність спору, а не його ідентичність.

Розділ 3 «Теоретичні та практичні аспекти зміни позову в цивільному судочинстві» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Зміна елементів позову в цивільному судочинстві» обґрунтовано, що зміна предмета позову шляхом його заміни можлива лише щодо спірних правовідносин з альтернативно визначеними правомочностями особи, що передбачені законодавством, які стають способами захисту при пред'явленні позову. Визначальним для заміни елементу позову є те, що такі правомочності є взаємовиключними.

Зміна предмета позову у кількісному аспекті є уточненням і здійснюється в межах одного способу захисту, який по суті залишається незмінним. Зміні підлягає матеріальний об'єкт спору в кількісному розумінні, що в законодавстві визначено як збільшення чи зменшення розміру позовних вимог. У якісному аспекті уточнення відбувається як зменшення кількості обраних позивачем способів захисту одного суб'єктивного права або інтересу. Ця процесуальна дія є відмінною від часткової відмови від позову.

Доповнення предмета позову як форма його зміни характерна тим, що до первісно пред'явленого позову додається одна або більше вимог, які об'єднує спільна підстава та які могли б були пред'явлені окремо одна від одної. Допустимість такої зміни обумовлюється тим, що закон допускає або прямо передбачає декілька способів захисту суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу.

Заміна підстав позову означає заміну одних юридичних фактів іншими. Ця заміна допускається при вирішенні спорів, які виникли з правовідносин, в яких підстави їх виникнення, зміни чи припинення визначені законом альтернативно.

Зміна підстав позову може здійснюватися у формі уточнення через виключення фактів, що не змінює сутності позовних вимог, у тому числі зазначених позивачем помилково або тих, що не мають значення для справи. Під уточненням підстав позову також розуміється така його зміна, яка виражається в доповненні або виключенні деяких обставин, що, як правило, пов'язано з уточненням предмета позову.

Доповнення підстав позову новими обставинами є зміною, яка здійснюється самостійно без зміни предмета позову, або за якої позивачем наводяться додаткові обставини, що обґрунтовують заміну або доповнення предмета позову. Така зміна є характерною для тих випадків, коли після часткового дослідження доказів, надання відповідачем заперечень проти позовних вимог, уточнення судом пред'явлених вимог позивач здійснює її для забезпечення своєї юридичної позиції.

Позови з триваючих правовідносин при зміні підстав при повторному зверненні за умови збереження незмінними предмета і сторін спору не є ідентичними та тотожними. Змінність і поява нових обставин змінює підставу нового позову, що робить його нетотожним попередньому. Набрання рішенням законної сили про відмову в задоволенні позову за триваючими правовідносинами не є перешкодою для відкриття провадження за новими позовом.

У *підрозділі 3.2 «Зміна сторін процесу в цивільному судочинстві»* зроблено висновок, що відмінність у суб'єктах правовідносин означає відмінність самих правовідносин, за винятком випадків правонаступництва. Порушення права зазвичай вказує на особу, яка має право вимоги, та на особу, відповідальну за позовом: активна або пасивна легітимація. Факти легітимації встановлюються з норм права, які регулюють спірні правовідносини, та з обставин, які дозволяють індивідуалізувати сторони спору та визначити їх належність, тобто зв'язок вимоги із суб'єктом, який заявив цю вимогу, а саме позивачем (факти активної легітимації), та зв'язок обов'язку з відповідачем у справі.

Виявлення під час розгляду справи того, що спірні правовідносини із зазначеним позивачем складом суб'єктів існують не між цими особами, свідчить про нелегітимність особи до справи. Для таких випадків законодавством встановлено процедуру заміни неналежного відповідача, відмова у задоволенні позову щодо неналежного позивача, залучення співучасників. У випадку ж заміни особи в процесі її правонаступником, правовідносини та відповідний позов є тотожними за умови незмінності суб'єктивного права чи інтересу, на захист яких спрямований такий позов.

Для зміни позову в широкому розумінні, шляхом зміни суб'єкта, характерним є те, що предмет і підстава позову залишаються незмінними. Факти легітимації не належать до підстав позову, а визначають належність сторін, тобто є фактами процесуально-правового значення, що входить до предмета доказування у справі. Значення їх полягає в тому, що факти легітимації впливають на визначення внутрішньої та зовнішньої тотожності позову.

Втрата спірними правовідносинами та позовом внутрішньої тотожності може мати місце незалежно від зміни елементів. Це пов'язується зі встановленням судом іншої юридичної кваліфікації зазначених позивачем обставин, що є відмінною від кваліфікації їх позивачем при пред'явленні позову. У таких випадках встановлені обставини, що складають підставу позову відповідно до закону, тягнуть за собою не зазначені позивачем, а інші юридичні наслідки,

можливо, визначають інший склад суб'єктів спірних правовідносин, можуть тягнути за собою визначення іншого способу захисту відповідного права або інтересу

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання щодо обґрунтування ряду наукових положень, розроблення висновків і пропозицій, які мають теоретичне та практичне значення для вдосконалення нормативно-правового регулювання зміни позову в цивільному судочинстві. У результаті проведеного дослідження сформульовано ряд положень та висновків, спрямованих на досягнення поставленої мети дисертаційного дослідження.

1. Позов як процесуальний засіб захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів є процесуальною категорією, в якій матеріально-правовий характер вимоги особи, права, свободи чи інтереси якої ймовірно порушені, втрачає своє значення, трансформуючись у процесуально-правову вимогу до суду про застосування визначеного законом або договором способу захисту. З урахуванням його процесуально-правової природи визначено поняття позову як процесуального засобу, сутністю якого є вимога заінтересованої особи до суду про захист свого або чужого права або охоронюваного законом інтересу у спосіб, передбачений законом або договором, або в інший ефективний спосіб, який не суперечить законодавству, з підстав, визначених обставинами справи та вимогами закону.

2. Право позивача або особи, процесуальне положення якої прирівняне до нього, на зміну позову є процесуальним правом, яке обумовлено диспозитивними засадами цивільного судочинства та процесуальною заінтересованістю на подальший судовий захист у більш ефективний спосіб та з відповідних підстав. Зважаючи на передбачене законодавством право суду визначити ефективний спосіб захисту права, закріплене у ст. 5 ЦПК України, суд не наділений правом на зміну позову, а задовольняє позов частково. Здійснюючи відповідне повноваження, суд не виходить за межі позовних вимог, оскільки реалізує повноваження в рамках предмета спору, яким визначається тотожність позову.

3. Внутрішня структура позову обумовлена його процесуальною сутністю та включає два елементи: предмет і підстави. Предметом позову є правова вимога, спрямована на захист прав або інтересів: спосіб захисту, який визначений законом або договором.

Предмет позову може бути складним, якщо законодавством допускається застосування водночас декількох способів захисту права або інтересу. Підставою позову є обставини, на які посилається позивач на обґрунтування своїх вимог та які підтверджують виникнення, зміну, припинення матеріальних правовідносин, порушення права або інтересу.

4. У дисертації підтримано та розвинено теорію фактичної індивідуалізації позову, відповідно до якої підставу позову складають обставини, а не юридичні факти та норми права, які регулюють спірні правовідносини. Факти легітимації до справи визначають сторін спору як імовірних на момент звернення з позовом суб'єктів спірного матеріального правовідношення та не є складовою підстав позову. Зміна сторін не є зміною позову, але вона впливає на індивідуалізацію правовідносин та робить спір нетотожним первісному (окрім заміни сторони її правонаступником).

5. Здійснено класифікацію форм зміни позову, яка впливає на його зміст і здійснюється шляхом якісної та кількісної зміни його елементів. Заміна елементів здійснюється через заміну способу захисту або обставин, якими обґрунтовується пред'явлена вимога; доповненням предмета і (або) підстав позову є доповнення одним чи декількома способами захисту права, і (або) обставинами; уточненням є виключення окремих способів захисту чи обставин або кількісна зміна в рамках способу захисту через зменшення чи збільшення об'єкта спору. Допустимість заміни елементів позову обумовлена тим, що способи захисту, встановлені законом чи договором, або йому не суперечать, або обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення спірних правовідносин, визначені альтернативно. Зміна предмета позову у формі уточнення є зміною в рамках первісно заявленого способу судового захисту, яка не впливає в цілому на зміст позовної вимоги та поєднується з уточненням відповідних підстав.

6. Тотожність позову як критерій допустимості його зміни визначається через незмінність суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу, який є предметом спору. Правові наслідки зміни позову мають важливе теоретичне й практичне значення та пов'язані із забезпеченням принципу недопустимості зловживання процесуальним правом, дотриманням зовнішньої тотожності позову, недопустимістю повторного вирішення спору судом. При визначенні зовнішньої тотожності позову необхідно враховувати його ідентичність, змістом якої є незмінність елементів позову та суб'єктів відповідного спору, утім, до підстав вчинення судом процесуальних дій унаслідок пред'явлення тотожного або

ідентичного позову необхідно відносити тотожність спору, а не його ідентичність.

7. Визначено процесуальні можливості особи щодо позову з первинними елементами. Зокрема, позивач може повернутися до первісної вимоги в рамках строку, наданого законом для вчинення відповідної процесуальної дії або пред'явити окремий позов щодо невіршених судом вимог у випадку уточнення вимог через зменшення їх розміру чи зменшення кількості способів захисту права. Заперечено розповсюджену у процесуальній доктрині позицію, що зміна елементів позову прирівнюється до відмови від позову з первинними елементами.

8. Аналіз судової практики підтверджує можливість і необхідність одночасної зміни предмета і підстав позову для здійснення ефективного захисту порушеного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу. З урахуванням ліберальних тенденцій у цивільному судочинстві, необхідності забезпечення ефективності процесуальних засобів захисту прав, розпорядчі права позивача, спрямовані на визначення способу захисту та можливість у зв'язку з цим замінити предмет або підстави позову, необхідно розширити, визнавши можливість одночасної зміни предмета і підстав позову.

9. На підставі отриманих висновків сформульовані рекомендації щодо внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України:

викласти в наступній редакції п. 2 ч. 2 ст. 49 ЦПК України: «позивач вправі змінити позов у формі заміни, доповнення або уточнення предмета і (або) підстав позову. Заміна позову здійснюється шляхом заміни способу захисту або обставин, якими обґрунтовується пред'явлена вимога; доповнення предмета і (або) підстави позову – шляхом доповнення одним чи декількома способами захисту права, і (або) обставин іншими; уточнення – шляхом виключення окремих способів захисту чи обставин або кількісної зміни в рамках одного способу захисту через зменшення чи збільшення об'єкта спору»;

викласти в наступній редакції ч. 3 ст. 49 ЦПК України: «Позивач вправі змінити позов у формі уточнення шляхом збільшення чи зменшення об'єкта спору до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження. До закінчення підготовчого засідання позивач має право змінити предмет і (або) підстави позову шляхом подання письмової заяви. У справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зміна

предмета і (або) підстав позову допускається не пізніше ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі»;

викласти в наступній редакції ч. 2 ст. 51 ЦПК України: «Якщо позов подано не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом, суд до закінчення підготовчого провадження, а в разі розгляду справи за правилами спрощеного провадження – до початку першого судового засідання, за клопотанням позивача замінює первісного відповідача належним відповідачем, не закриваючи провадження у справі. У разі відсутності згоди на це позивача або відсутність його клопотання суд залучає до участі в справі іншу особу як співвідповідача.»;

змінити ч. 2 ст. 174 ЦПК України, яку викласти в наступній редакції: «Заявами по суті справи є: позовна заява; відзив на позовну заяву (відзив); відповідь на відзив; заперечення; пояснення третьої особи щодо позову або відзиву; заява про зміну позову.»

викласти в наступній редакції п. 2 ч. 1 ст. 186 ЦПК України та п. 3 ч. 1 ст. 255 ЦПК України: «набрало законної сили рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими ж сторонами (або правонаступником однієї зі сторін) щодо того самого предмета спору, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Пуль С. І. Особливості зміни предмету позову у цивільному судочинстві. *Форум права*. 2014. № 4. С. 286–292. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_4_51.

2. Пуль С. І. Особливості класифікації позовів у цивільному судочинстві. *Право і безпека*. 2015. № 4. С. 126–132.

3. Пуль С. І. Підходи до визначення поняття та елементів позову у цивільному судочинстві. *Слово Національної школи суддів України*. 2016. № 2(15). С. 63–72.

4. Пуль С. І. Поняття та особливості зміни підстави позову в цивільному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2(69). С. 226–234.

5. Пуль С. И. Понятие иска как универсального средства защиты гражданских прав // *Legea si Viata*. 2016. № 9/2 (297). С. 109–113.

6. Пуль С. І. Вчення про підстави позову як одного з елементів позову. *Науковий вісник Херсонського державного*

університету. Серія «Юридичні науки». 2018. Випуск 1. Том 1. С. 75–80.

7. Пуль С. І. Деякі проблеми щодо відкриття провадження апеляційним судом у цивільній справі. *Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (Харків, 26 трав. 2012 р.). Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2012. С. 440–441.

8. Пуль С. І. Процесуальні проблеми зміни предмету та підстав позову. *Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті О. А. Пушкіна* (Харків, 25 трав. 2013 р.). Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2013. С. 596–600.

9. Пуль С. І. Зміна підстав позову у цивільному судочинстві. *Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті О. А. Пушкіна* (Харків, 30 трав. 2015 р.). Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2015. С. 433–439.

10. Пуль С. І. Легітимація в цивільному процесі: вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права: *матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*, м. Одеса, 23 лютого 2018 р. / за заг. ред. В. П. Маковія, О. Л. Зайцева. Одеса, ОДУВС, 2018. С. 140–141.

АНОТАЦІЯ

Пуль С. І. Зміна позову в цивільному судочинстві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право (081 – Право). – Харківський національний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Харків, 2018.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню теоретичних та практичних проблем зміни позову в цивільному судочинстві.

В роботі доведено, що позов як процесуальний засіб захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів є процесуальною категорією, в якій матеріально-правовий характер вимоги особи, права, свободи чи інтереси якої ймовірно порушені, втрачає своє значення, трансформуючись у процесуально-правову вимогу до суду про застосування визначеного законом або договором способу захисту. З урахуванням його процесуально-правової природи визначено поняття позову як процесуального засобу, сутністю якого є

вимога заінтересованої особи до суду про захист свого або чужого права або охоронюваного законом інтересу у спосіб, передбачений законом або договором, або в інший ефективний спосіб, який не суперечить законодавству, з підстав, визначених обставинами справи та вимогами закону.

Внутрішня структура позову обумовлена його процесуальною сутністю та включає два елементи: предмет і підстави.

Здійснено класифікацію форм зміни позову, яка впливає на його зміст і здійснюється шляхом якісної та кількісної зміни його елементів.

Аналіз судової практики підтверджує можливість і необхідність одночасної зміни предмета і підстав позову для здійснення ефективного захисту порушеного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу.

Ключові слова: цивільне судочинство (цивільний процес), позов в цивільному судочинстві, елементи позову, право на зміну позову, форми зміни позову, предмет позову, підстави позову, зміст позову.

АННОТАЦІЯ

Пуль С. И. Изменение иска в гражданском судопроизводстве.

– *Квалификационная научная работа на правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук (доктора философии) по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право (081 – Право). – Харьковский национальный университет внутренних дел, 2018.

Диссертация посвящена комплексному исследованию теоретических и практических проблем изменения иска в гражданском судопроизводстве.

В работе доказано, что иск как процессуальное средство защиты нарушенных, непризнанных или оспариваемых прав, свобод или интересов является процессуальной категорией, в которой материально-правовой характер требования лица, права, свободы или интересы которой вероятно нарушены, теряет свое значение, трансформируясь в процессуально правовое требование в суд о применении определенного законом или договором способа защиты.

С учетом его процессуально-правовой природы определено понятие иска как процессуального средства, сущностью которого является требование заинтересованного лица в суд о защите своего или чужого права или охраняемого законом интереса способом, предусмотренным законом или договором, или в другой эффективный

способ, который не противоречит законодательству, по основаниям, определенным обстоятельствам дела и требованиям закона.

Внутренняя структура иска обусловлена его процессуальной сущностью и включает два элемента: предмет и основания.

Осуществлена классификация форм изменения иска, которая влияет на его содержание и осуществляется путем качественной и количественной изменений его элементов.

Анализ судебной практики подтверждает возможность и необходимость одновременного изменения предмета и оснований иска для осуществления эффективной защиты нарушенного субъективного права или охраняемого законом интереса.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство (гражданский процесс), иск в гражданском судопроизводстве, элементы иска, право на изменение иска, формы изменения иска, предмет иска, основания иска, содержание иска.

SUMMARY

Pul S. I. Changing a Suit within Civil Legal Proceedings. – *Qualifying scientific work as the manuscript.*

The thesis for a candidate's degree (PhD) in the specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; international private law (081 – Jurisprudence). – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2018.

The author of the paper has proved that a suit as a procedural mean of protecting violated, unrecognized or disputed rights, freedoms and interests is a procedural category, where the material and legal nature of a person's request, whose rights, freedoms or interests are probably violated, loses its meaning, being transformed into procedural and legal demand to the court for the application of a method of protection specified by the law or contract. Taking into account its procedural and legal nature the author has determined the concept of a suit as a procedural tool, the essence of which is the requirement to the court by the adverse claimant for the protection of his or someone else's rights or legally protected interest in the manner prescribed by the law or contract or in other effective manner that does not contradict to the legislation, on the grounds determined by the circumstances of the case and the requirements of the law.

The internal structure of a suit is due to its procedural nature and includes two elements: the subject matter and grounds. The subject matter of a suit is a legal requirement directed at the protection of rights or interests: a method of protection, which is defined by the law or contract. The grounds of a suit are circumstances relied upon by the claimant to

substantiate his claims and which confirm the origin, change, cessation of material legal relations, violation of the right or interest.

The author has carried out the classification of forms of changing a suit, which affects its content and realized through qualitative and quantitative change in its elements. Replacement of elements is carried out by replacing the method of protection or the circumstances, which are the grounds for the provided demand; addition of the subject matter and (or) the grounds of a suit is an addition to one or more methods of protecting the right and (or) circumstances; the clarification is the exclusion of certain methods of protection or circumstances or the quantitative change within the method of protection through the reduction or increase of the object of a dispute. Admissibility of replacement of a suit's elements is due to the fact that the methods of protection established by the law or contract, either does not contradict to it or circumstances, which bind the law with the emergence, change or termination of disputable legal relations, are alternatively specified. Changing the subject matter of a suit in the form of clarification is a change within the originally claimed method of judicial protection that does not impact on the content of a suit in the whole and is combined with the specification of appropriate grounds.

Analysis of judicial practice confirms the possibility and necessity of simultaneous change in the subject matter and grounds of a suit for the implementation of effective protection of the violated subjective right or an interest protected by the law.

On the basis of the obtained conclusions, the author has formulated recommendations for amending the Civil Procedural Code of Ukraine.

The scientific novelty of the obtained results is that the author within the framework of a comprehensive research has carried out a systematic theoretical and practical analysis of the modern problems of changing a suit within civil legal proceedings.

The obtained results have found practical application in the development of theoretical and legal provisions for the improvement of the legal institution of the suit, in particular, the legal grounds and the procedure for replacing, clarifying and supplementing a suit, to be more precise, in the research area, in law-making and law-enforcement activities, as well as in the educational process.

Key words: civil legal proceedings (civil procedure), civil lawsuit, elements of a suit, the right to change a suit, forms of changing a suit, subject matter of a suit, grounds of a suit, content of a suit.

Підписано до друку 03.09.2018. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60х90/16. Умов. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.